

Matti Peikola

Kontrolli, kerettiläisyys, kirjakauppa: Reformaation tekstien eurooppalaisia puitteita

Kun Mikael Agricolan suomeksi kääntämä *Se Wsi Testamenti* ilmestyi tukholmalaisen Amund Laurentssonin kirjapainosta vuonna 1548, itse käännös oli jo usean vuoden ajan ollut valmiina käsikirjoituksena. Teoksen julkaiseminen näyttää viivästyneen sen vuoksi, ettei kuningas Kustaa Vaasa myöntänyt sille heti painatuslupaa.¹ Vaikkei luvan viipymiseen Agricolan tapauksessa liittynytäkään mitään opillista kiistaa, vaan kysymys vaikuttaa ensi sijassa olleen taloudellisten resurssien puutteesta, kertoo itse menettely reformaatioajan Euroopassa korostuneesta valtiovallan pyrkimyksestä kontrolloida painettujen kirjojen tuotantoa ja levitystä. Taustalla oli monesti pelko harhaoppeihin tai valtiopetokseen yllyttävien aatteiden leviämisestä kirjapainotaidon välityksellä. Erityiseksi uhaksi koettiin kansankieliset uskonnolliset julkaisut. Pelko ei ollut aiheeton, sillä Manner-Euroopassa erilaisia uskonnollisia kiistakirjoituksia ja pamfletteja painettiin 1500-luvun alkuvuosikymmeninä ennennäkemättömiä määriä, ja niitä levitettiin tehokkaasti kirjakauppiaiden verkostojen avulla. On arvioitu, että Lutherin teesit levisivät tällä tavoin kaikkialle Saksaan viidentoista päivän kuluessa loppuvuodesta 1517.² Joistakin alueista tai kaupungeista muodostui vallanpitäjien silmissä niin uhkaavia, että niissä painettujen kirjojen tuonti saatettiin kieltää kokonaan. Esimerkiksi vuonna 1548 kiellettiin Ranskassa kaikkien Genevessä painettujen kirjojen myynti. Käytännössä kiello ei juuri auttanut, sillä erilaiset salakuljetusverkostot kukoistivat.³

Myös Englannissa oltiin huolestuneita Manner-Euroopasta Kanaalin yli leviävien luterilaisten ja muiden protestanttisten tekstien turmelevasta vaikutuksesta. Vaikka kuningas Henrik VIII (1491–1547) tunnetusti irrotti Englannin kirkon Rooman alaisuudesta julistautuen itse sen päämieheksi ja myöhemmin lakkautti maan luostarilaitoksen, ei hän joissakin keskeisissä opillisissa kysymyksissä koskaan hyväksynyt Lutherin tai muiden mannermaisten reformaattorien tulkintoja (mm. autuuttamisoppi, ehtoollisen sakramentin olemus). Vaarallisten tekstien uhkaa pyrittiin suitsimaan lainsäädännöllisin keinoin. Esimerkiksi vuonna 1529 kuningas painatutti julistuksen, jonka otsikko ei jättänyt tulkinnan varaa: *A proclamation for resysting and withstanding of most damynable heresytes, sowed within this realme, by the disciples of Luther and other heretykes, peruerters of Christes relygion* ('Julistus Lutherin opetuslasten ja muiden kerettiläisten Kristuksen uskonnon vääristäjien tässä valtakunnassa kylvämien mitä kirotuimpien harhaoppien vastustamiseksi ja torjumiseksi').⁴ Kymmenen vuotta myöhemmin toinen kuninkaallinen julistus määräsi, ettei mitään englanniksi painettua kirjaa saanut tuoda maahan ilman kuninkaan myöntämää erikoislupaa tai painaa kotimaassa ennen kuin valtaneuvosto tai muu kuninkaan valtuuttama toimielin oli sen hyväksynyt.

Julistuksiin ja säädöksiin liittyi yksityiskohtaisia listoja kielletyistä kirjoista ja niiden kirjoittajista. Tällaisten kirjojen lukeminen saattoi käydä kohtalokkaaksi. Esimerkiksi Lontoon Smithfieldin teloituspaikalla

¹ Heininen 2007, 238; ks. myös Perälä, 2007, 70, Häkkinen, [TÄSSÄ TEOKSESSA, SIVU?]

² Febvre – Martin (1958) 1984, 289–290.

³ Febvre – Martin (1958) 1984, 316.

⁴ *A Proclamation* 1529.

marraskuussa 1531 kerettiläisenä poltettua entistä benediktiiniläismunkki Richard Bayfieldiä vastaan laadittu syytekirjelmä sisältää mittavan luettelon Bayfieldin hallusta löytyneistä kirjoituksista. Näihin kuului lukuisten mannermaisten reformaattorien (Luther, Oecolampadius, Zwingli, Bugenhagen, Melancton, Bucer) teosten ohella myös englantilaisten kirjoittajien tekstejä, muiden muassa useita raamatunkääntäjä William Tyndalen (n. 1494–1536) teoksia ja Tyndalen kollegan John Frithin (1503–1533) kiirastulioppia kritisoiva *A Disputacion of Purgatorye*.⁵

Tyndale ja Frith joutuivat katolista uskoa kirjoituksissaan puolustaneen Sir Thomas Moren (1478–1535) hampaisiin. Vuonna 1533 ilmestyneessä teoksessaan *The apologye of syr Thomas More knyght* More maalasi kauhukuvan kansankielisestä opetustilanteesta, jossa joku vanha kankaankutoja saattoi opastaa jotakuta lukutaitoista kattilanpaikkaajaa tai tiilenväläjä Tyndalen ja Frithin kirjojen parissa sillä seurauksella, että nämä lopulta itsekin kehittyivät harhaoppien opettajiksi ja alkoivat julistaa evankeliumia kadunkulmissa.⁶ Moren erityisenä huolena oli, että kansankielellä kirjoitetut teologiset tekstit ja raamatunkäännökset murentavat kirkon perinteistä auktoriteettiasemaa kristillisen opin tulkitsijana.

Samassa yhteydessä Tyndalen ja Frithin kanssa More mainitsee myös teologi John Wycliffen (k. 1384), jonka Konstanzin kirkolliskokous oli julistanut kerettiläiseksi vuonna 1415. Vaikka Wycliffen ajoista oli kulunut jo pitkälti toistasataa vuotta, hänen – näkökulmasta riippuen autuas tai kirottu muistonsa – antoi leimansa Englannin reformaatioajan keskusteluun sekä uusien protestanttisten suuntausten että perinteisen uskon kannattajien keskuudessa. Voidaan jopa sanoa, että Englannin reformaatiossa ja sen teksteissä yhdistyvät omaperäisellä tavalla Wycliffen keskiaikainen perintö ja uudet mannermaiset vaikutteet. Jotkut Wycliffen opeista elivät vielä 1500-luvun alkupuolella ns. lollardilahkon keskuudessa. Lollardeja pidettiin harhaoppisina muun muassa sen vuoksi, etteivät he hyväksyneet kirkon vallitsevaa oppia ehtoollisen sakramentin luonteesta (ns. transsubstantiaatio-oppi) ja samaistivat paavin Antikristukseen. Heidän lukemastaan kirjallisuudesta on mahdollista saada tietoa oikeuspöytäkirjojen avulla. Tällainen teos oli esimerkiksi *Wycklyffes wycket* -nimellä tunnettu ehtoollista käsittelevä pamfletti.⁷ Tekstin lukeminen tai hallussapito mainitaan useita kertoja raskauttavana todisteena lollardeja vastaan käydyissä oikeudenkäynneissä. Oikeuspöytäkirjojen perusteella vaikuttaa siltä, että teksti liikkui käsikirjoituskopioina lollardien 'lukupiirien' välillä eri puolilla Etelä-Englantia.

Kirjapainotaidon merkityksestä tekstien säilyttäjänä kertoo se, ettei yksikään *Wycklyffes wycket* -teoksen oletettavasti lukuisista käsikirjoituskopioista ole säilynyt meidän päiviimme. Tekstin vanhin nykyään tunnettu versio ilmestyi vuonna 1546 painetussa kirjasessa, johon sisältyy myös Tyndalen laatima William Tracy -nimisen maallikkoteologin uskonnollisesti radikaalia testamenttia koskeva kommentaari.⁸ Parisen

⁵ Clebsch 1964, 266; Hudson 1988, 488.

⁶ More 1533, CC2r-v.

⁷ Engl. *wycket*, 'ahdas tai kapea portti'; vrt. Matt. 7:13, "Menkää sisään ahtaasta portista. Monet menevät avarasta portista ja laveaa tietä, mutta se vie kadotukseen."

⁸ *Wycklyffes wycket* 1546.

vuotta myöhemmin ilmestyneessä uudessa laitoksessa kirjan sisältöä täydennettiin vielä Frithin samaista testamenttia käsittelevällä kommentaarilla ja kuningas Henrik VIII:n hoviväkeen kuuluneen, kesällä 1546 kerettiläisenä poltetun John Lassellsin puolustuspuheella. Tekstivalikoima havainnollistaa, miten vanhemmat keskiajan uskonnollisten toisinajattelijoiden keskuudesta periytyvät kirjoitukset oli mahdollista valjastaa palvelemaan reformaation tarkoitusperiä esittämällä ne samassa yhteydessä uudempien tekstien kanssa. Tästä kertoo myös toiseen laitokseen lisätty tuntemattoman kirjoittajan laatima poleeminen esipuhe. Siinä korostetaan, ettei kirkko Antikristuksen (so. Rooman paavin) vallan aikana harjoitetusta Herran profeettojen ja saarnaajien vainosta huolimatta ollut kuollut aivan sukupuuttoon, mistä oli todisteena nyt painettava, kirjarovioiden liekeiltä säästynyt teksti (*Wycklyffes wycket*).⁹ Reformaattorien kannalta olikin tärkeää pystyä osoittamaan, ettei heidän oppinsa ollut uutta, vaan se edusti oikeaa ja alkuperäistä kirkkoa.¹⁰

Wycklyffes wycket -teoksen ensimmäisessä laitoksessa (1546) on painopaikaksi merkitty ”Norenburgh” (so. Nürnberg). Typografian tutkijat ovat painoasun yksityiskohtien perusteella osoittaneet, että kirja tosiasiassa painettiin Lontoossa. Vaikuttaa ilmeiseltä, että saksalaisella painopaikalla haluttiin hämätä Englannin viranomaisia, jotta nämä eivät kohdistaisi epäilyksiään paikallisiin kirjanpainajiin ja heidän toimeksiantajiinsa, vaan syy kirjan painattamisesta vieritettäisiin mannermaalle paenneiden englantilaisreformaattorien harteille. Kansleri Thomas Cromwellin teloituksen jälkeen kesällä 1540 oli sensuuri Englannissa tiukentunut entisestään, ja esimerkiksi vuonna 1541 lontoolainen kirjanpainaja Richard Grafton vangittiin, koska hän oli rohjennut painaa Philip Melancthonin laatiman Henrik VIII:n konservatiivista lakipakettia (*The Act of Six Articles*, 1539) arvostelevan kirjoituksen.¹¹

Nürnbergin lisäksi 1540-luvun Englannissa painetussa teologisesti tulenarassa kirjallisuudessa esiintyvät keksittyinä painopaikkoina myös ainakin Leipzig, Wesel ja Wittenberg. Eräässä Wittenbergiin sijoitetussa englanninkielisessä ehtoollisen sakramenttia käsittelevässä vuoden 1547 pamfletissa on todenmukaista vaikutelmaa haluttu lisätä mainitsemalla sen painajana Lutherin raamatunkäännösten kautta laajalti tunnetuksi tullut kirjanpainaja Hans Lufft.¹² Lufftin nimeä ja keksittyä painopaikkaa (tällä kertaa Hessenin Marburg) oli jo aiemmin 1520- ja 1530-luvuilla käytetty joissakin Antwerpenissä painetuissa Englannin markkinoille suunnatuissa reformaatiojulkaisuissa.

On mahdollista, että Lufftin nimen ajateltiin viranomaisten harhauttamisen ohella voivan myös lisätä kirjojen myyntiä. Reformaation teksteistä ja niiden edistämistä aatteista puhuttaessa unohtuukin usein, että kirjojen painaminen ja levittäminen oli viime kädessä kaupallista toimintaa. Painatuskustannukset olivat varsinkin paperikulujen vuoksi huomattavia, ja niistä taloudellisen vastuun kantanut kirjanpainaja, kirjakauppias tai muu kustantajan roolissa toiminut taho ei normaalisti halunnut toimia tappiollisesti. Jotta kirjat menisivät kaupaksi, niille täytyi löytyä myös lukijoita. Kirjakauppaa reformaation ajalla tutkinut John Fudge on

⁹ *Wickliefes wicket* [1548?], a1v–a2r.

¹⁰ Aiheesta tarkemmin, esim. Hudson 1985.

¹¹ Graftonin pidättämisestä, Loades 1998, 281.

¹² de Marcourt 1547.

kiinnostavasti havainnut, että Englantiin Alankomaista 1520-luvun jälkipuoliskolla salakuljetetut William Tyndalen Uudet testamentit tekivät erityisen hyvin kauppansa alueilla, joilla jo vanhastaan oli toiminut lollardien lukupiirejä.¹³ Kirjojen kaupittelusta vuonna 1530 pidätetty Robert Necton kertoi kuulustelunsa yhteydessä myyneensä niitä hyvällä menestyksellä: hankintahintaan nähden yli 100% voitolla. Myynti ilmentää hyvin kansankielisen lukuhalun määrää.¹⁴ Suomen vastaava tilanne näyttäytyy vielä tässä vaiheessa melko erilaisena Englantiin verrattuna. *Se Wsi Testamenti* ei näet tärkeästä kielellisestä ja kulttuurisesta merkityksestään huolimatta vaikuta menneen toivotulla tavalla kaupaksi, ja Agricola itsekin valittaa suomenkielisten kirjojen kehnoa kysyntää viimeiseksi jääneen *Ne Prophetat* -teoksensa esipuheessa.¹⁵ Koska suomenkielisten uskonnollisten tekstien lukemiselle ei meillä ollut Englantiin verrattavaa keskiaikaista, esimerkiksi lollardien lukupiirien kautta välittyntä perintöä, kesti aikansa, ennen kuin kansankielinen lukijakunta saattoi laajeta vastaaviin mittoihin.

Lähteet

Aikalaislähteet

A proclamation for resy sting and withstandy ng of most damynable heresy es, sowen within this realme, by the disciples of Luther and other heretykes, peruerters of Christes rely ion. London 1529. STC 7772.

de Marcourt, Antoine: *A declaration of the Masse.* Wittenberge [London] 1547. STC 17314.

More, Thomas: *The apologye of syr Thomas More knyght.* London 1533. STC 18078.

Wycklyffes wycket. Norenburgh [London] 1546. STC 25590, 25590.5.

Wicklieffes wicket. [1548?]. STC 255991a, 25591.

Kirjallisuus

Clebsch, William A.: *England's Earliest Protestants 1520–1535.* Yale University Press, New Haven ja London 1964.

Febvre, Lucien – Martin, Henri-Jean: *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450–1800.* Verso, London 1984 (ranskankielinen alkuteos Éditions Albin Michel, Paris 1958).

Fudge, John D.: *Commerce and Print in the Early Reformation.* Brill, Leiden ja Boston 2007.

Heininen, Simo: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset.* Edita, Helsinki 2007.

---

¹³ Fudge 2007, 192.

¹⁴ Loades 1998, 270.

¹⁵ Heininen 2007, 240.

Hudson, Anne: 'No newe thyng'. The printing of medieval texts in the Early Reformation period. *Lollards and Their Books*. The Hambledon Press, London, 227–248.

Hudson, Anne: *The Premature Reformation. Wycliffite Texts and Lollard History*. Clarendon Press, Oxford 1988.

Häkkinen, Kaisa: Reformaation tekstit. [TÄSSÄ TEOKSESSA, SIVUILLA?]

Loades, David: Books and the English Reformation prior to 1558. *The Reformation and the Book*. Toimittaneet Jean-François Gilmont ja Karin Maag. Ashgate, Aldershot 1998, 264–291.

Perälä, Anna: *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.